

IV. Uprostřed kremelských intrik (prosinec 1949 – únor 1953)

Oslava Stalinových sedmdesátých narozenin se konala 21. prosince 1949 ve Velkém divadle v Moskvě za účasti nejen sovětské politické elity, ale rovněž komunistických předáků z celého světa. List *Pravda* přinesl téhož dne stati členů politbyra včetně Chruščova: chvalořeči tu neznaly mezí a citovat tyto výlevy by nemělo smysl. Totéž platí o proslovech, jež byly ve Velkém divadle předneseny. Daleko zajímavější je fotografie, která tam byla pořízena. Rozestavení účastníků napovídá mnoho o jejich oblíbenosti u „velké-

Zasedání na počest Stalinových sedmdesátin (1949).

ho kormidelníka, koryfeje marxismu-leninismu, geniálního učitele a vůdce“, abychom uvedli hlavní epiteta, jimiž byl Stalin obdařen.

Po jeho pravici stojí patrně nejváženější host – Mao Ce-tung, nalevo od něho hlava východoněmeckých komunistů Walter Ulbricht a hned vedle něj Chruščov. Uprostřed dlouhého stolu, před mikrofonem, stojí Nikolaj Michajlovič Švernik, který zasedání předsedal, a asi na stejném místě jako oslavenec, jenže na opačné straně stolu, nerozlučná dvojice G. Malenkov a L. Berija. Malenkov jako jediný ze všech sovětských předáků má na sobě blůzu stejného střihu, jakou obvykle nosíval Stalin. Na konci řady vidíme trojici starých spolupracovníků diktátora – K. Vorošilova, V. Molotova a A. Mikojana.

U těchto tří osob se na chvíli zastavíme. Jejich pozice byla již tehdy nezaviděná. Lze to označit za Stalinovu mánii: kdo ho znal z dřívějších dob, upadl dříve nebo později v nemilost, snad proto, že

byl svědkem jeho omylů a politických chyb. Povšimněme si nyní podrobněji, jak či proč se projevovala ztráta vlivu oné trojice – ale nejen těchto donedávna tak mocných mužů.

V. Molotov byl po léta považován za nejbližšího Stalinova spolupracovníka ve vedení státu a i on o něm někdy v tomto smyslu hovořil. Kolem roku 1948 se však situace začala měnit. Nelze s jistotou soudit, přičetl-li Molotovovi diktátor k tíži některé zahraničněpolitické neúspěchy, nebo zda se jednalo pouze o projev zmíněné mánie, jisté je, že zbraň proti ministru zahraničí byla nalezena, a to v podobě jeho ženy. V lednu 1949 byla zahájena kampaň proti tzv. kosmopolitismu ve veřejném životě. Kosmopolité – většinou s přídatkem „bez-národní“ – byli Židé. Ještě před koncem roku 1948 seznámil Stalin politbyro s materiálem, z něhož vyplývalo, že Molotovova žena Polina Semjonovna Žemčužinová, která byla židovského původu, udržovala kontakty se sionisty, mj. že vítala první izraelskou velvyslankyni v SSSR Goldu Meirovou. Po tomto sdělení byla vyloučena z ústředního výboru strany, přičemž její muž se přitom pouze zdržel hlasování, což se Stalinovi velice nelíbilo. Brzy nato ji poslali do vyhnanství. Molotova zprostilí funkce ministra zahraničních věcí a diktátor o něm začal tvrdit, že je dokonce americkým agentem.

Pro situaci, jaká se vytvořila v Kremlu, je příznačné, že několik členů vedení dávalo najevo nesouhlas s tímto obviněním. Soudě z Chruščovova výkladu, odvážili se toho Bulganin, Berija i on sám. Nebylo to však nic platné. (Horlivě naproti tomu diktátorovi přitakával jiný příslušník „staré gardy“, Kaganovič.)

Obdobný osud potkal i bývalého šéfa Rudé armády K. Vorošilova. I na toho sovětská veřejnost vždy hleděla jako na Stalinova přítele. A náhle v roce 1948 přestal být zván na schůze politbyra a Stalin se netajil tím, že tento muž s aureolou tvůrce ozbrojených sil státu je anglickým špiónem. Měl obdobný „politický kaz“ jako Molotov: jeho manželka byla rovněž Židovka.

Proti A. Mikojanovi vystoupil Stalin poprvé s ostrou kritikou v září 1944, kdy označil za „protistátní“ jeho návrh na bezplatný výdej osiva kolchozům na osvobozeném území Ukrajiny, protože se nacházely v zoufalé situaci. (Je pravděpodobné, že tehdy došlo k prvnímu sblížení Mikojana s Chruščovem, které se později vyvinu-

lo v pevné přátelství.) Další, vážnější náznak diktátorovy nepřízně nastal v roce 1948, kdy Mikojan a Molotov navštívili Stalina na dovolené: jeho tajemník Poskrebyšov náhle vstal od stolu a řekl: „Soudruhu Staline, zatímco tady na jihu odpočíváte, Molotov a Mikojan v Moskvě připravili spiknutí proti vám.“ Molotov zůstal sedět jako zkaměnlý, zato horkokrevný Mikojan se na Poskrebyšova vrhl se zvoláním: „Ty darebáku!“ Stalin je uklidňoval. Mikojan ve svých pamětech vyslovuje nepochybně právem domněnku, že věc zosnoval právě Stalin. Na podzim 1949 byl pak Mikojan zbaven funkce ministra zahraničního obchodu.

Ze staré gardy zůstávalo neotřesenou pouze postavení L. Kaganoviče, nehrál však již tak významnou roli jako dříve. Zcela v pozadí se ocitl A. Andrejev; nebyl dokonce ani přítomen na Stalinových oslavách.

Kupředu se drali mladší. Po náhlé a dodnes neobjasněné smrti A. Ždanova, který zemřel v srpnu 1948 a o kterém se spekulovalo jako o možném diktátorově nástupci, se do popředí dostal fakticky druhý tajemník ústředního výboru G. Malenkov. Ten stále udržoval dobré vztahy s L. Berijou, určitě velmi silnou osobností, který byl od prosince 1945 „pouze“ náměstkem předsedy rady ministrů, ale pověřený atomovým výzkumem. Tento úkol zvládl na výbornou. Chruščov uvádí ve svých vzpomínkách něco, co bychom nečekali: „Někdy se zdálo, že Stalin se Beriji bojí a že by se ho rád zbavil, neví však, jak to udělat.“ Zajímavý postřeh a nejspíše pravdivý! Navenek však nic neproniklo a Berija byl stále považován za vlivného a také obávaného muže.

V únoru 1948 se stali členy politbyra N. Bulganin, který začal náležet k úzkému okruhu Stalinových oblíbenců, a expert na plánování A. Kosygin, nejmladší ze všech členů ÚV KSSS, ale mocensky zatím outsider.

Zlý osud naproti tomu postihl jeho předchůdce, Nikolaje Alexandroviče Vozněsenského, který se nedlouho po válce dostal velmi vysoko, aby byl na jaře 1949 zbaven všech funkcí. Za jeho další osud by již nikdo nedal ani zlámanou grešli.

Za této situace přichází do Moskvy Chruščov. Všem muselo být rázem jasné, že bude náležet mezi nejmocnější lidi ve straně. To si

jistě uvědomili i Malenkov s Berijou. Připomeňme si, že s Bulganinem se znal velice dlouho a že i jeho vztah s Kaganovičem byl vždy bezproblémový. Pokud jde o Stalina, ten jako by na Chruščovovo poválečné zakolísání na Ukrajině zapomněl.

Při jejich setkání těsně předtím, než Chruščov převedl do nové funkce v hlavním městě, mu krátce objasnil situaci: v moskevské stranické organizaci to nevypadá dobře a v leningradské je to dokonce velice zlé, tam už byli pozatýkáni spiklenci. Diktátor přitom předal svému návštěvníkovi obširný dokument.

Jeho obsah popsal později Chruščov takto: „V textu se uvádělo, že v Moskvě existuje skupina spiklenců proti ÚV a sovětské vládě, kterou vede tajemník moskevského výboru a ústředního výboru strany Popov.“ Dále byli vyjmenováni další členové skupiny. Chruščov pokračuje ve svých vzpomínkách těmito slovy: „Ihned jsem pocítil, že materiál připravil buď šílenec, nebo darebák.“ Na Stalinův přímý dotaz udavačský dokument odmítl, a to velice rozhodně. Diktátor kupodivu nic nenamítal.

Tato událost vyžaduje komentář. Především je svědectvím Chruščovovy sebedůvěry. Stalin mohl jít dál, požadovat vyšetřování, což by postavení novopečeného pána Moskvy ohrozilo. Také fakt, že Stalin ustoupil, je zvláštní: o deset let dříve by to bylo nemyslitelné.

Chruščov ho ovšem dobře znal a věděl, že Georgij Michajlovič Popov musí být „uklizen“. Podle vlastních slov se poradil s G. Malenkovem a oba se dohodli, že bude nejlepší, když bude poslán z Moskvy někam do provincie. Když se na Popovův osud Stalin po čase zeptal, bylo mu sděleno, že pracuje v Povolží. Tím celá záležitost definitivně skončila.

Povšimněme si toho, že Chruščov považoval za potřebné poradit se s Malenkovem. Nepochybně pokládal za užitečné udržovat s ním dobré pracovní vztahy a nespíše ho i respektovat jako muže číslo dvě v Kremlu. A stejně tak i Malenkov „uznával“ Chruščova. Úvahy některých sovětologů v tom smyslu, že „se navzájem nenáviděli a potírali“, jsou podle našeho názoru zjednodušující: vztahy mezi nimi byly ovšem složité. Často spolu museli spolupracovat a vznikaly při tom různé mocenské kombinace. V zásadě je ovšem pravdivý pohled, který na kremelské panstvo vrhá Alexej Ivanovič Adžubej, Chruščo-

vův zeť: „Každý z nich pozorně a žárlivě sledoval druhé, jak a kolikrát se k někomu obracel Stalin, koho zval nebo nezval na večerní zasedání, zval na zotavenou...“

Vytváření skupin však mohlo být nebezpečné. To se právě týkalo „leningradského spiknutí“. V tomto případě se Chruščov raději držel zpátky. Nejspíše si uvědomoval, že spiknutí je v principu stejně vykonstruované, jako byl případ „Popov“. Existovaly tu však hrozivé momenty, které signalizovaly, že některým osobám – a to vysoce postaveným – půjde o život. Formální záminkou bylo zfalšování výsledků voleb do oblastního výboru VKS(b), což bylo mimochodem zanedbatelné, ale podstata věci spočívala v přílišné samostatnosti leningradských vedoucích činitelů. Nejvíce jim přitížil úmysl – nejednalo se však o nic jiného než o úvahu, a to ještě neprodiskutovanou v širším grémii – založit samostatnou ruskou komunistickou stranu, resp. byro ÚV VKS(b) pro Ruskou federaci. To byla pro kremelského vládců přímo výzva, a zase zrozená v tom nepoddajném Leningradě! Již v únoru 1949 se rozhodl vyslat tam Malenkova, aby se s vedením městské stranické organizace vypořádal. Ten pronesl na zasedání leningradského výboru pogromistický projev, ve kterém jeho členy obvinil z vytvoření protistranické skupiny, stavící se proti ÚV strany.

Rozdíl mezi chováním Chruščova a Malenkova je nabíledni. Pozice toho druhého byla nesporně složitější. Na zasazení úderu Leningradu byl Stalin daleko více zainteresován. Malenkov si však nekladl žádné meze a „rozjel“ celou akci způsobem, jenž připomínal třicátá léta. Možná, že ji přivítal také proto, že k leningradcům náležel již zmíněný N. Vozněsenskiij, který mohl v politbyru patřit k jeho budoucím rivalům.

A. Mikojan charakterizoval ve svých pamětech Malenkova slovy, která považujeme za výstižná: „Malenkov – vzdělaný inženýr, elektrotechnik, kulturní, důvtipný člověk, který dovedl jednat s lidmi... Velice se bál Stalina a – jak se říká – byl ochotný se přetrhnout, aby přesně splnil jakékoli jeho pokyny. Tato Malenkovova vlastnost byla Stalinem využívána v období represí, kdy ho posílal na určená místa.“ O jeho chování v záležitosti, jíž se právě zabýváme, Mikojan uvedl, že „sehrál podezřelou, lépe řečeno podlou úlohu...“. To též uvádí historik D. Volkogonov o postoji L. Beriji, o jeho intri-

kách a podsouvání nejrůznějších „důkazů“ proti leningradským vůd-
cům.

V září 1950 proběhl proces s N. Vozněsenským, tajemníkem ÚV strany Alexejem Alexandrovičem Kuzněcovem, původem z Leningradu, a dalšími tamními funkcionáři. Přiznali se ke všemu, z čeho byli obviněni – k protistranickým piklům, protisovětské činnosti a dokonce i špionáži – a byli odsouzeni k nejvyššímu trestu. Stalinův poslední životopisec Edvard Stanislavovič Radzinskij o tom napsal: „Závěr procesu byl fantasmagorický. Po vynesení rozsudků smrti přehodili strážní přes odsouzence bílé rubáše, hodili si je přes ramena a odnášeli je přes celou soudní síň k východu. A za hodinu už byli všichni postříleni.“

Na rozdíl od třicátých let však neměl tento soud náležitou publicitu.

Za dva měsíce postihl stejný osud skupinu politicky bezvýznamných lékařů a úředníků moskevské automobilky, nesoucí Stalinovo jméno. Podstatná byla skutečnost, že všichni do jednoho byli Židé.

Stalin neměl Židy nikdy rád a od počátku padesátých let se tím už netajil. Chruščov si zapamatoval zážitek z roku 1950 nebo 1951, kdy po zprávě, že v nějaké továrně došlo k „tahanicím“ (rvačkám?), řekl před svými nejbližšími spolupracovníky: „Je třeba zorganizovat vhodné dělníky, ať vezmou hole a po práci zbijí ty Židy!“ Výrok, jenž naznačoval, kam věci spějí.

Lidem ze Stalinova okolí to připadalo nebezpečné. O Berijovi – navzdory jeho mnoha špatným vlastnostem – se potají říkalo, že Židy hájí: patrně to pramenilo z jeho služebního postavení. Jak jsme se již zmínili, měl na starosti atomový výzkum a mezi vědci bylo nemálo lidí židovského původu. Pokud jde o Chruščova, vše, co je o něm známo, nasvědčuje tomu, že antisemitismus mu byl cizí. Ve vzpomínkách se zmiňuje, jak vyčinił svému nástupci v čele KS(b) Ukrajiny Leonidu Georgijeviči Melnikovovi, když v ukrajinském tisku našel kritický útok na skupinu lidí – vesměs s židovskými jmény: „Je to materiál hodící se našim nepřátelům!“ Měl zřejmě na mysli možnou zahraniční odezvu na podobné projevy.

Těm několika mužům, kteří se s diktátorem prakticky denně stýkali, bylo zřejmé, že fyzicky i mentálně schází. Jeho podezřívavost měla

chorobný ráz: vybízel je, aby ochutnali předložené jídlo a napili se z lahví, které služebnictvo přineslo. Nadto večere a obědy byly nekončné. Podle Chruščova byly „ubíjející prostě fyzicky“. Podle E. Radzinského „v kruhu těchto nejbližších mužů mluví Stalin sprostě a nutí své hosty pít. Netroufají si odmítnout, protože by to znamenalo, že nemají čisté svědomí, protože se bojí, že jim víno rozváže jazyk.“ Avšak mezi sebou se již nebáli mluvit bez zábran. Dohadovali se, na koho padne nepříjemná povinnost strávit se Stalinem část dovolené, v duchu Berijova výroku: „Poslyš, někdo to musí vytrpět...“ A co bylo velké novum: „Již v nás byla otřesena dřívější důvěra k němu.“ Tak to napsal Chruščov ve svých vzpomínkách a jistě tomu tak bylo.

* * *